

SZABÓ T. ATTILA **Ábránd és valóság**

AZ EMBER ÉS A KUTATÓ KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR ARCKÉPÉHEZ

1. Több, mint egy negyedszázaddal ezelőtt Körösi Csoma Sándor születése évfordulójának ünnepén elhangzó előadásában a keleti nyelvek vizsgálatának nemzetközi hírű mestere, Németh Gyula azzal a bejelentéssel fogott hozzá az ember lelki alkatának, a kutató belső fejlődésének, célkitűzéseinek és elért eredményeinek jellemzéséhez, hogy tudja: e feladatot csak nagy vonásokban lesz képes elvégezni. Mennyivel nyomatékosabban kell e kijelentést megismételnie e sorok írójának, hiszen maga a magyar nyelv tudományi vizsgálódás körében élve, jóval illetékelebbitől foghat hozzá Körösi Csoma emberi és kutatói arcképének felvázolásához. S mikor most, ez újabb ünnepi alkalommal a felszólításnak engedve mégis vállalkozni merészel e könnyűnek semmiképpen nem ígérkező feladatra, valamelyes megnyugvást jelentene számára már csak az is, ha legalább halvány vonásokkal jellemző képet rajzolhatna arról a nagy kutatóról, aki fiatal fővel a tudomány korabeli tévelyes kötöttségei között indult el az östörténeti ábrándok útján, hogy java férfikorában sem feledve az ifjú célkitűzéseit, munkája közben fejet hajtson a tudományos valóság előtt.

2. Aligha lehet az emberi egyéniséggel elválaszthatatlanul egybefonódó tudományos lelkialkat kérdéshez csak valamelyes eredménnyel kecsegtető kilátásokkal hozzányúlni, ha előljáróban néhány általánosabb tudománytörténeti-tudományelméleti tapasztalatra nem terelődik rá a figyelem.

Az agy, az ész kötöttségében örök önellenőrzésre kényszerülő tudományos kutató életét minden korban nagy mértékben meghatározza, nyugózi annak a tudomány szaknak korabeli ismeretanyaga, annak a tudományagnak korszerű átlagszintje, amely tudomány területén dolgozik. Éppen ezért minden időkben sokkal nehezebb a vasfegyelmet követelő tudomány korabeli korlátait áttörve, az uralkodó tudományos felfogással szembeszállva, új eredményekre eljutni, mint például az alkotás jóval szabadabb, forradalmasabb területén: az irodalom és a művészet világában. Csak a tudományos kutatás ilyenféle idő-, illetőleg korbeli kötöttségének számbavételével érthetjük meg azt, hogy a modern tudománynak fejlett kutatómódszerekkel kialakított, kellően ellenőrzött és így viszonylag megbízható ismeretanyagot nyújtó korunkbeli szintjét megelőző időkben, így például még a múlt század első felében is miért indult el nagyon sok kutató az ábrándokat kergető kor tudományosságának ingoványos útjain, és miért rekedt meg sok „nagyágos elme“ a korabeli, akkor szilárdnak hitt tudományos elméletek mocsarában.

Nem véletlenül utaltam előbb a múlt század első felére. Amellett, hogy ez volt az az időszakasz, amelyben Körösi Csoma Sándor élete, kutatói pályafutása kibontakozott, az egyetemes tudományosság és különlegesen éppen a társadalomtudományok történetében is ez az időszakasz a modern, tudományos vizsgálódás

gyermekkorra. Különösen a Körösi Csoma életét teljes egészében lenyűgöző őstörténeti és filológiai érdeklődés támaszkodhatott e tájt még rendkívül kevés olyan ismeretanyagra, amely a későbbi fejlődés során időt állónak bizonyult. Eppen ezért bár sajnálatos, nem lehet feltűnő, hogy Körösi Csomával ellentétben a magyar tudománytörténet nagyon sok kiváló korabeli képviselője, ha egyszer beletévedt, nem tudott kiszabadulni a tudományos tévleméletek világából, és így közülük nem egy élete végéig a céljátévesztett, dőre erőfeszítések meddőségében vergődött.

3. Az európai és a magyar tudományosságnak ezen a múlt század eleji pillanatnyi helyzetén túl sok kezdeti adottságot és életalakító mozzanatot kell tekintetbe vennünk Körösi Csoma Sándor emberi és kutatói képe felvázolásakor.

Az első és legfontosabb adottság Körösi Csoma Sándor lelki alkata, emberi egyénisége volt. Az e tekintetben való ítélkezést felette megnehezíti az a körülmény, hogy ő ahhoz az eléggé ritka emberfajtaához tartozott, aki magáról nagyon keveset beszél, és így környezetének magából nem sokat árul el. Ezért jobbra csak tetteiből, emberi magatartásából, valamint a tetteit, magatartását illető egykorú nyilatkozatokból következtethetünk lelki alkatára és egyéniségére. A későbbi kutató kitarató ismeretszerzési vágyának első jelentkezését mégis nem nehéz felfedeznünk egy gyermekkorára vonatkozó rokoni tudósításban. Eszerint Körösi Csoma már süvvölvény korában szerette a kóborlást, és olyan fáradhatatlan gyalogló volt, hogy társai közül senki sem versenyezhetett vele. „Ha egy domb tetejére feljutott — mondja róla az emlékezés írója —, nem érte be ezzel, mert kíváncsi volt megtudni, mi van a második domb háta mögött, s amazon túl is.“ Így aztán faluja határából nem egyszer beláthatatlan távolságokig elbarangolt. Az ismeretlen iránti egó vágyakozás és a felfedezés vágyának gyönyörű izalmában a fáradtság semmibevétele, a cél érdekében a legnagyobb erőfeszítésre való könnyed készség tehát már a gyermek Csomát is jellemezte. Minthogy pedig az ilyenyszerű távoli célranézés és megvalósításbeli céltudat a gyermeki lélekben nagyon ritka (az átlaggyermek csapongó, könnyen kezdeményező, gyorsan lelkesülő, hamar lankadó!), érthető, hogy az ilyenféle messzi barangolásokra hajló lélek a távoli, „értelmetlen“ célok hajszolásában hamarosan egyedül maradt: magányos lélekké vált. Ez a magányosság, ez az egyedülállás aztán a nagy feladatokra készülő ifjút éppen úgy jellemezte, mint az életét nagy célok szolgálatára szentelt férfit.

A magánosság elkülöníti a környezettől, és előbb-utóbb olyan tulajdonságokat fejleszt ki a lélekben, amelyek a köznapi környezet számára érthetelenségükben különbség számba mennek. Egykorú, egybehangzó tanuló társi-kortársi nyilatkozatokból valóban tudjuk, hogy noha Körösi Csoma tanuló társaival szemben kedves, szelíd egyéniség volt, játékaikban is részt vett, a kornak gyakran dőre dorbézolásokba torkolló diákdáridóiban nem járt egy úton társaival; nem ivott és nem táncolt. Szóval ilyen tekintetben — éppen az ifjúra legjellemzőbb szórakozásokban — teljesen elkülönült kortársaitól. Ennek ellenére nem tartozott az elpuhult, a csak tanuló-magoló diákok közé. A gyermek- és az ifjúkor nehéz falusi munkájában meg a sok barangolásban acélosan kitartóvá edzett testét az enyedi kollégiumban testgyakorlással és már az önkínzás határán járó szigorú aszkézissel tovább óvta az elpuhulástól. Ilyen szempontból nagyon jellemző rá az a kortársi följegyzés, amely szerint az enyedi kollégiumban a diákszoba padlóján pihente ki a nap fáradalmait. Hogy aztán az elemi testi kényelemnek ilyen önsanyargató elutasításával, az igénytelenség fejlesztésével, gyakorlásával is a kutatóút várható fáradalmainak, nélkülözéseinek elviselésére készült-e fel vagy éppen fordítva: azért győzte le könnyű lélekkel a fáradalmakat, nélkülözéseket, mert — tekintet nélkül későbbi célkitűzésére — ifjú és férfi korában belső indításból az igénytelenség gyakorlásában

edzette, törte a testet, ez a nehezen eldönthető, de a lényegét illetően egyébként is a meglehetősen érdektelen kérdések közé tartozik.

S ha már gyermek- és ifjúkorában is a kor átlagemberétől elütő egyéniség volt, férfikorára szokásaiban, emberi magatartásában olyan különös emberré érett, hogy későbbi indiai ismerősei, barátai közül például egyik odaadó híve, Kennedy kapitány a legkülöncebb jellemek egyikének írta le Csomát. Vele egyezően Schoeft festőművész is leveleiben azt mondja róla, hogy nálánál szokatlanabb egyéniséget alig lehet látni... Az ilyen, nem mindennapi, sőt különöc lélek — érhetően — talány lehetett a környezet számára, de egyben különlegesen alkalmas arra is, hogy nagy, távoli célok megszállottjaként a — szinte — lehetetlenre vállalkozzék, és fáradságot, nehézséget nem ismerve, a veszélyeket semmibe véve csak a halál közeledtén hőköljön meg.

4. Látnivaló tehát, hogy már a gyermekkorban fel-feltűnedeznek Csomában a későbbi férfikorra jellemző különleges egyéniség csirái. Ezeknek ismeretében is csak akkor érthetjük azonban meg a nagy feladatra vállalkozó kutató életében az ábrándok irányában való tájékozódást és az azok irányába való elindulást, ha a gyermekkori környezet őstörténeti hiedelemvilágáig és a múlt század eleji tudomány történet szemléletéig megyünk vissza.

Az az egyszerű háromszéki székely falusi környezet, amelybe Körösi Csoma Sándor a XVIII. század utóján, 1784-ben beleszületett, a középkori krónikás mondavilágig visszanyúló gyermekét történeti hagyományra támaszkodva a székelység hun eredetének hiedelemvilágában, az „Ázsiából való származás“ tudatában és abban a meggyőződésben élt, hogy a népvándorlás rendjén a székelység — a magyarságot időben megelőzve, de — testvérnépként került közép-európai településhelyére. Ez a gyermeki lélekbe az első benyomások rendkívüli erejével beleivakodott és frissességével az ifjú-, sőt a férfikorban is elevenül ható szemlélet még csak további tápot kapott Körösi Csoma nagyenyedi és göttingai tanulmányi ideje alatt.

Legdöntőbbek ilyen tekintetben kétségtelenül a nagyenyedi tanulóévek lehetnek. Abban a városban, amelyet egyébként a helyi önteltség — már Csoma tanulmányi idején is — a „világ közepé“-nek hírelt, ebben a szellemi elszigetelődésre, megrekedésre mindig hajlamos kisvárosban tizenhét évig tartó tanulói és oktatói tartózkodása alatt az ifjú Csomára kétségtelenül nagy hatással lehetett az a Kollégiumban akkor uralkodó őstörténeti szemlélet, amelynek az enyedi tanulóifjúság előtt ragyogó szónokiassággal és romantikus lángolással az ősi Kollégiumnak egyik akkori híres tanára, a földrajztudós, matematikus és költő Hegedűs Sámuel (1781—1844) előadásaiban hirdetett. A kollégiumi professzorok, a vidéki tanárok sorából kiemelkedő Hegedűsnek széles körű tudása, élénk szelleme olyan magas szintű elismerést biztosított, hogy a megalakuló Magyar Tudós Társaság (Akadémia) később tagjai sorába is választotta. A korabeli tanulóifjúságra és így bizonyítva Csomára is nagy hatást gyakorolt őstörténeti elmélet lényegében a hun—magyar testvér-rokonság gondolatán épült fel. Maga a hun név is — Hegedűs szerint — a magyar hon szóból származik. A kor könyved, kritikátlan etimologizáló játék-módjával élve, a hun történelem több szereplőjének neve Hegedűs tollán szintén magyarnak bizonyult, mint ahogy előadásában magyar eredetű helynevekkel népesült be a hun történelemnek a kínai Nagyfaltól a Kaukázus vidékéig terjedő végtelen földrajzi színtere. (Hegedűs elmélete ilyen vetületének láttán lehetetlen nem a hírhedt kortárs, Horváth István elképesztő „panhungarus“ etimologizálására gondolnunk!) Ma már — e történelemszemlélet kritikátlan zagyvasága miatt — ismertetésre nem is érdemes módon és körülmények között a hunoknak a Volga torkolatvidékére szorult csoportjával és az avarokkal együtt a Duna-tájra sodródó népek írta le

Hegedűs ámuló hallgatói előtt a magyart. A maga gyermektegy és persze tudománytalan, az idő tájt azonban egyáltalán nem meglepő hiszem-etimologizálással sort kerített az előadás egyebek mellett mind a magyar, mind az ungur név játszi könnyed megfejtésére is. A székelység eredete kérdésében azonban Hegedűs szakított a hun származás gondolatával, de persze helyette semmivel sem bizonyíthatóbb és — mai tudásunk szintjén — egyáltalában nem elhitehetőbb erejű eredeztetés-magyarázatot fogalmazott meg.

Égészen vázlatosan ez az a történeti „adatok“-ból és a nyelvi magyarázatokból teljesen önkényesen egybeötözött fellegjáró őstörténeti elmélet, amelyet Kőrösi Csoma az enyedi kollégiumban Hegedűs előadásain, illetőleg a tanárával való meg-hitt személyes beszélgetések rendjén bizonyonnyal gyakran hallhatott. Csomára elhatározóan nagy befolyással lehetett ugyan ez az eredetelmélet, mégis az előadás szónoki pátozával és a bensőségesebb egyéni beszélgetés rendjén a meggyőződés hevéből átforrósodott tanári szóval szemben a maga való-igényesebb magatartásában a szellemileg lassan-lassan önállósuló diák bizonyos fenntartásokkal élhetett.

Erre két jelentéktelennek látszó, de lényegében bizonyos kritikai magatartásról tanúskodó mozzanattól következtethetünk. Egyik az, hogy — amint erre már céloztam — a székely eredet kérdésében Kőrösi Csoma nem fogadta el Hegedűs származtatáseméletét. Egy későbbi nyilatkozatban ugyanis maga egy az i. sz. IV. században betelepült nép utódának tartja a székelyt. Ebben a tekintetben még gondolhatunk arra, hogy Csomát e szembehelyezkedésben a gyermekkorból örökölt székely eredethagyomány konok hite befolyásolta. Abban azonban, hogy mikor keleti útjára indult, a tanári tanács ellenére Észak-Kínába és Mongolországba nem észak felől, a cári Oroszországon át akart eljutni, hanem déli irányból igyekezett megközelíteni a vélt „őshazát“, ebben a tekintetben még akkor is Hegedűs eredetelméletével és tanácsaival való szembehelyezkedést, egyéni nézetbeli önállósulást kell látnunk, ha arra gondolunk is, hogy e kritikai, egyéni utak irányában tájékozódó szembenállás kialakulásában része lehetett a göttingai tanulmányi idő alatt szerzett újabb ismeretanyag is. A tanár és a tanítvány közötti eltávolodás Csoma keleti útra indulásáig jórészt ismeretlen okokból olyan mértékben fokozódott, hogy Hegedűs később lesújtóan nyilatkozott a fölé nőtt tanítvány idegállapotáról, sőt terveiről is.

5. Nyilvánvaló, hogy a nagy útra készülő, immár férfivá érett Csoma életében az egyéni alkatbeli adottság, a gyermekkori székely világ és az enyedi tanulás sok-sok döntő mozzanata mellett Göttinga egyetemének európai, sőt világtávlatokra néző tudományos környezete jelentette az előkészület befejeződését. Mielőtt azonban a göttingai tanulmányozás időszakának jellemzésére sort kerítenék, meg kell emlékezni Kőrösi Csomának az ismeretszerzésben jelentkező magatartásáról. Már az enyedi tanulóéveket is jellemezte az ismeretszerzésnek az a csilapíthatatlan szomja, amely később is állandóan áthatja Csoma egész életét. Ilyen tekintetben a köznapok embertömegével való szembeállításban az angol költő, Browning Róbert írja Kőrösi Csomával kapcsolatban később a darzsilingi temetőben — egyebek között — e jellemző sorokat is:

Im, itt a legmagasabb csúcs!
A sokaság ott alant él,
Mert ők tudnak ott élni;
De ez az ember nem élni akart, hanem tudni!

A tudomány távoli, megközelíthető, de soha el nem érhető legmagasabb csúcsára áhítózó Csoma mellett, hogy mint a Kollégium egyik legkiválóbb tanulója elsajátította Enyeden a kötelezően megkövetelt ismeretanyagot, jóval többre: szinte romantikus hévvel a tudás teljességére vágyott. Fegyelmezett, távoli célokra néző és e célok elérése érdekében hűvös józansággal gondolkodó agya megóvta azonban őt a tudás végtelen mezején elszóródó-kapkodó, céljátévesztett csapongástól. A messzi célt soha szem elől nem tévesztő lélek konok kitartásával elsősorban terve megvalósításához szükséges előtanulmányokat végzett: történeti ismeretei bővítése mellett főként holt és élő nyelvek tanulásában jeleskedett. Mikor a kollégiumi tanulmányi éveket befejezte, az iskolájában akkor még szinte anyanyelvnek számító klasszikus görög és latin nyelven kívül a teológián tanulmányozott ószövetségi héber és az újszövetségi görög nyelvnek olyan mértékben birtokosa lehetett, mint iskolatársai közül hihetőleg senki sem.

Kétségtelen, hogy a nyelvtanulás folytatásában és a bensőséges nyelvismeret megszerzésében Kőrösi Csomát nem valami öncélú sok nyelven beszélés vágya vezette. Csak előkészület volt ez számára a belsőázsiai „rokon nyelvek“ tanulmányozásához. Részben emiatt, részben azonban a nagyvilágban való könnyebb forgolódás célkitűzésével, kemény munkával tanulta az élő nyelveket is. Ezért a kollégiumi padoktól búcsúzó diák már jól tudott franciául, németül, talán angolul, s bizonyos románul is. Ez utóbbi nyelv ismeretére abból következtethetünk, hogy Csoma keleti útjára készülöben a török nyelvtudás megszerzésének vágyától hajtva először Bukarestet kereste fel, hogy ott török nyelvmesterre tegyen szert.* Ilyen útra azonban a román nyelvnek legalább valamelyes ismerete nélkül aligha vállalkozhatott. Közvetlenül a keleti vándorút megkezdése előtt szükségét látta Csoma a szláv nyelvek közötti tájékozódásnak is: Temesváron szerbiül, Zágrábban horvátul tanult. Az enyedi és az azt követő évek ifjú erőfeszítését Kőrösi Csoma tehát, úgy látszik, egyebek mellett a mentől szélesebb körű nyelvtudás megszerzésére fordította. Ilyenformán aztán élete végéig mintegy húsz holt és élő nyelvet tudott munkájában, a mindennapi érintkezésben felhasználni.

Az enyedi diákevek és a németországi tanulmányútra való készülődés után következő göttingai időszak jellemzését azzal az olvasó számára, gondolom, eléggé ismeretlen mozzanat megemlítésével kell kezdenem, hogy Csoma nagyon bensőséges enyedi teológiai és bölcséleti tanulmányozás után úgy indult a németországi „peregrináció“-ra, hogy megelőzőleg Abats János református püspöknek 1815. július 1-én kötelezvényt adott a papi pályára való további készülésre és a hazájába való visszatérésre vonatkozólag. Minthogy ezt a kötelezvényt a püspöknek a Főkormány-szék (Gubernium) útján Bécsből megszerzendő útlevél kieszoklése céljából kellett a „külföldi vándorlás“-ra készülő pártfogolttól követelnie, Csomának egyházi pályára készülését illető elköteleződését végeredményében amolyan útlevél-szerző fogásnak is minősíthetnők... Ha... — nem ismernők az ő szavatartó, puritán jellemét, amely nem tűrte még nagy célok érdekében sem a ténybeli ferdítést, a fenntartásos fogadkozást. E feltételezés ellen nemcsak ilyen jellembeli meggon-dolás szól, hanem az a kétségtelen tény is, hogy Csoma Göttingában továbbra is

---

* Kőrösi Csomának az erdélyi románság szellemi vezetőrétegével való együtt-érzésére és — hihetőleg — személyi kapcsolataira utalhat az a körülmény, hogy — az Erdélytől való elszakadás tizenöt éve után — a tibeti nyelvtan és a tibeti—angol szótár megjelenésekor nemcsak a Magyar Tudós Társaság és az alma mater könyvtárának küld ajánlósorok kíséretében példányt, hanem a balászfalvi román szeminárium könyvtárának is. Románia Szocialista Köztársaság Akadémiájának kolozsvári könyvtára e két példányban ma is őrzi Kőrösi Csomának a kapcsolatok ápolására irányuló emberi magatartása beszédes emlékét.

főként teológiai tanulmányokat folytatott: az egyetem akkori híres exegéta-tanárának, Eichhorn professzornak szentírás-magyarázatait hallgatta, azaz héber és — talán — koiné-görög nyelvi tanulmányokba merült. Az Eichhornnal való kapcsolatban azonban már felvillan a Keletre készülődés mozzanata is: tőle arabul is tanul. Az arab nyelvtudásra azért volt szüksége, hogy tanulmányozhassa az arab forrásoknak a magyarságra vonatkozó egykorú tudósításait.

Ami a göttingai évek foglalatosságában a teológiára és nem kizárólag az őstörténetre meg a keleti nyelvekre vonatkozó tanulmányozás folytatásánál is feltűnőbb, az az, hogy az arab nyelvnek az előbb jelzett okokból való tanulásán kívül úgyszólván semmi jel nem mutat arra, hogy Kőrösi Csoma Göttingában az őshaza felkereséséhez szükséges ismeretek megszerzésére törekedett volna. Itten folytatótt tanulmányait illetően ugyanis abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy pontosan ismerjük az általa a göttingai egyetemi könyvtárból legalább ott-tartózkodása első évében kikölcsönzött könyvek jegyzékét. E jegyzékből megismerhetjük oltani olvasmányait. Meglepetésünkre nincs a tőle olvasott könyvek között egyetlen őstörténeti vagy nyelvtudományi érdeklődésre valló munka sem! Az 1816 augusztusától 1817 júniusáig terjedő időszakos olvasmányai sorában görög, latin, olasz, német és francia nyelvű irodalmi-történelmi munkák: Euripidész, Hérodotosz, Homérosz, Szophoklész, Xenophón, Dante, Tasso, Herder, Schiller, Fénelon és Marmon- tel művei mellett Barthélemynek ez idő tájt divatos Voyage du jeune Anacharsis en Grèce című — Csoma által többször is kivett — munkája szerepel. Ez azt mutatja, hogy a göttingai tanulmányok első éve alatt Csomában még nem éghetett a Keletre készülődés minden más érdeklődést elfojtó lángja. A kölcsönzött könyvek jegyzékében vannak ugyan történeti munkák is, de ezek sem — mint várhatnók — a Közel- vagy Távol-Kelet népeire, hanem V. Károly korára, a francia forradalom és Skócia történetére vonatkoznak. Nincsen e jegyzékben még keleti utazásokat tárgyaló mű sem, holott Thaisz András, a Tudományos Gyűjtemény szerkesztője folyóiratában 1821-ben Kőrösi Csoma addigi utazásairól közzétett „jelentés“-ében arról tudósít, hogy a nagy utazó „illő figyelemmel olvasta a napkeletre tett utazásoknak leírásait, melyekkel a Göttingai Univeritásnak jeles Bibliothécája bővelkedik, a többek között híres Pallas, Gmelin és Klaproth utazásait“. Ez lehet Csoma 1817 júniusa utáni göttingai érdeklődésére nézve valóság is, de nem lehetetlen, hogy csak amolyan szerkesztői jólétesültséget fitogtató hozzátoldás, amilyennél jóval vaskosabb valótlanosságok is nyomdafestékhez jutottak e kor és a későbbi korok időszaki sajtójában. Nincs tehát semmi kétségtelen bizonyosságunk arra, hogy Csoma valóban olvasta volna ezeket a keleti útleírásokat vagy tanulmányozta volna a göttingai könyvtárban például Deguignesnek a hunok és más ázsiai népek történetére vonatkozó korszakos jelentőségű művét (1756) vagy a finnugor nyelvkutatásban — Sajnovits János és Gyarmathi Sámuel ösztökélése révén — olyan nagy szerepet játszó Schlözer professzornak Allgemeine nordische Geschichte című műve mellett a többi nagy történeti és a kibontakozóban lévő nyelvhasználat körébe tartozó alkotásokat.

Az, hogy Göttingában Csoma tovább folytatta teológiai tanulmányait, önma- gában még nem jelenti azt, hogy — az ő akkori gondolatvilágát tekintetbe véve — ne remélhetett volna ezen a réven egyben a magyar nép és nyelv történetére vonatkozóan hasznosítható anyagot is. Mikor ugyanis Göttingából hazatérőben Bécsben iskolatársa, az emlékiró Újfalvi Sándor kérdésére azt válaszolta, hogy Göttingában héber exegézissel foglalkozott, a kor és a maga felfogását ismerve, ez azt is jelenthette nála, hogy a „napkeleti nyelvek“ egyikének bensőséges tanulmányozására szentelte idejét. Mert hiszen a kortársak legnagyobb részének hiedelme sze-

rint a magyar is a napkeleti nyelvek közé tartozott. A Csománál alig két évtizeddel előbb, 1795-ben Németországot járó Gyarmathi Sámuel útrakelésekor még maga is azt vélte, hogy a magyar napkeleti nyelv, különbözik is az európai nyelvektől, ellenben sok dologban hasonlít a zsidó, kaldeai, samariai, szíriai, kopt, szerencsen és arabiai nyelvekhez. Az, hogy elsőként a „rokonok“ között akkor még Gyarmathi is a zsidó (héber) nyelvet és Otrókócsi Főris Ferenc meg Kalmár György nevét említi, mintegy rámutat arra a táborra, amellyel a finnugor rokonság bizonyításában maga később élesen szembe került, de amelynek büvületében a kor legtöbb őstörténeti kérdésben vélekedőjével együtt felfogásban Körösi Csoma még évtizedekkel később is osztozott.

Mégis hihetőleg nemcsak ez az évszázadokon át beidegződött, „előkelő“ rokonságot tartó eredet-hiedelem elutasítása lehetett az az előzmény, amely Csomát az öncélú bibliai írásmagyarázat irányából más ösvényre térítette. A keleti nyelvek tanulása szükségességének belátására döntő lehetett egy másik nagynevű göttingai tanára, az állat- és emberbertan művelője, Blumenbach professzor is. Ő figyelmeztette ugyanis Csomát arra, hogy a magyarság ősrokonainak utódait Kelet-Turkesztánban, a régi ujugrok földjén kell kutatnia. A magyar—ujgur rokonságot az ujugur népnévnek a magyarság régi orosz ugri, román ungur, latin hungarus nevével való egybecsengése is bizonygathatta Csoma számára. Hogy az ujugur—magyar rokonság hite milyen elevenül élhetett benne keleti utazása, vándorlása egész ideje alatt, arra kétségtelen bizonyíték az, hogy utolsó, a darzsilingi tragédiába torkolló felfedező útja során éppen a rokonnak volt ujugur-utód jugarság kelet-turkesztáni szálláshelye felé irányultak a nagy kutató léptei.

Alkalmasint Blumenbach professzor figyelmeztetése adhatta tehát Csomának a döntő lökést a keleti útra.

6. De bármi válthatta is ki ezt az elhatározást, az kétségtelen: Göttingából Erdélybe Körösi Csoma már határozott célkitűzéssel érkezett vissza. Ezért elhárítva magától a felajánlott egyházi állásokat, 1819 novemberében harminchat éves korában Keletre indult. Egy e tájbéli nyilatkozatából tudjuk, hogy ekkor már az ujugur rokonság eszméjének rabjaként vette kezébe a vándorbotot. Bukaresten át Konstantinápolyba vezető útja után Egyiptomba; Alexandriába vagy Kairóba szándékozott török és arab nyelvtudása fejlesztése, valamint az arab történeti források magyar őstörténeti vonatkozásainak tanulmányozása céljából menni. Az a tájt Elő-Ázsiában és Északkelet-Afrikában dühöngő dőghalál (pestis) Szírián át Per-

GRAMMAR

OF THE TIBETAN LANGUAGE,

BY
CSOMA DE KÖRÖS.

PREPARED

UNDER THE PATRONAGE OF THE GOVERNMENT AND THE AUSPICES OF THE ASIATIC
SOCIETY OF BENGAL.

BY

ALEXANDER CSOMA DE KÖRÖS,

SCULPTURARIAN OF TRANSYLVANIA

Calcutta:

PRINTED AT THE BAPTIST MISSION PRESS, CIRCULAR ROAD,

1834.

zsiába való távozásra kényszerítette. Itt tudományos tanulmányozásra és a perzsa nyelv tanulására hosszabb időt szeretett volna fordítani, de a politikai-katonai helyzet bizonytalansága miatt négy hónap múlva innen is távoznia kellett. Az út költséges és veszélyes voltával számolva, egyelőre ugyancsak le kellett mondania a Kelet-Turkesztánban, az ujugrok egykori földjén való azonnali helyszíni tájékozódásról is. Ehelyett India felé vette útját.

Itt indiai tartózkodásának mindjárt az elején egy első pillanatra jelentéktelennek látszó, de egész tudományos pályájára nézve végeredményében döntő mozzanat történt életében: találkozása az angol Moorcrofttal. A tudományos érdeklődésből utazó Moorcroft egyben — akkor — a gyarmatosítás lázában égő brit birodalom tibeti és belső-ázsiai politikájának szolgálatában is állott. A gyakorlott szemű világjáró és a tudomány területén is otthonosan mozgó utazó rögtönös ítélettel felismerte Csomában azt a rendkívüli embert, aki az akkori Közép- és Belső-Ázsia egyik legismeretlenebb foltja, a hatalmas Tibet viszonyainak, társadalmának, nyelvének és irodalmának felkutatására különlegesen alkalmas. Rokonszenves volt neki Csoma igénytelensége, elszántsága, kérlelhetetlen céltudata. Az egyéni rokonszenv és a brit birodalom érdeke egyaránt arra ösztökélte Moorcroftot, hogy Csomát a tudományos ábrándok világa irányából a valóság kutatásának útjára terelje. Biztatására a távoli ország fia vállalkozott is a tibeti nyelvi-társadalmi helyzet és Tibet irodalmának beható tanulmányozására. E kettős feladat megoldása mind a tudomány, mind pedig az angol gyarmati politika szempontjából nagyon jelentős eredménynek számított volna. Csoma azonban nem öncélú tudományos kérdésként nézte a kínálózó sokrétű feladatot, hanem ezt is eredeti, őshaza-kutató tervébe illesztette bele. Számára ugyanis rendkívül fontos volt a ujugur-utód jugarok földjére Tibetben át való eljutás megkönnyítése céljából a tibeti nyelv tudományos és gyakorlati ismerete. Moorcroft, illetőleg az indiai angol kormányzat teljes anyagi támogatásával, hathatós, sok irányú segítségével vállalkozott Csoma a Tibet-kutatásra. Évekig tartó tibeti tanulmányozása eredményeként 1834-ben az indiai kormányzat költségén megjelent tibeti—angol szótára és angol nyelven írt tibeti nyelvtana az első, kellő terjedelmű és közvetlenül szerzett anyaga miatt megbízható tájékoztató volt a titokzatos Tibet nyelvi világáról. A meglepő e tudományos tettben éppen az, hogy Csoma, aki a filológia és egyáltalán a tudomány területén addig — ötvenéves koráig — alkotó tudományos munkával nem foglalkozott, egyszerre két ilyen alapvető művel lepte meg a tudományos világot. Tibeti kutatása azonban a maga őstörténeti elképzelései vonatkozásában nemleges eredménnyel járt: a tibeti nyelvi valóság megismerése ugyanis beláttatta vele, hogy Tibetben a magyar őstörténet és a magyar nyelvi eredet kutatójának nincs mit keresnie.

A tibeti nyelv és nyelvjárási között való tájékozódás mellett a maga korában jelentős felfedezésnek számítottak Csomának a tibeti irodalomra vonatkozó megállapításai is. A keleties aszkétizmusban, igénytelenségben gyakorlott Csoma ugyanis — e világba belesimuló külsejével és viselkedésbeli magatartásával — lassanként olyan mértékben megnyerte a tibeti lámavilág rokonszenvét, bizalmát, olyan személyes barátai voltak a lámák között, hogy behatolhatott a legféltettebb kolostorokba, tanulmányozhatta a tibeti irodalomnak addig európai ember elől rejtett-féltett kincseit. E tanulmányozás végső eredménye az volt, hogy a tibeti irodalom kezdő korszakában tulajdonképpen a szanszkrit irodalom visszatükröződése: az Indiából hozott buddhista iratok tibeti szellem számára való átalakításának, továbbfejlesztésének eredménye. Idő múltával azonban a tibeti irodalomban

is jelentkező önállósulásra való törekvés a legenda- és történeti irodalom virágzását indította meg.

Minthogy ilyenformán a tibeti irodalom tanulmányozása, illetőleg megértése Csoma számára lehetetlen volt a szanszkrit nyelv és a szanszkrit irodalom ismerete nélkül, nem csodálható, hogy Csoma érdeklődését felkeltette ez a gazdag ősi nyelv és irodalom is. Indiában évekig tartó utazással és tanulmányozással ismerkedett Csoma a szanszkrit irodalom termékeivel és magával a szanszkrit nyelvvel. A nyelvhasznítás módszeres elveinek e kialakulatlansági korszakában Otrókócsi Fóris Ferencnek, Kalmár Györgynek, Beregszászi Nagy Pálnak a magyar nyelvet a keleti nyelvekkel rokonító vélekedését követve, a tanulmányozás eredményeként Csoma is arra a következtetésre jutott, hogy a „szanszkrit nyelv tanulmányozása sokkal hasznosabb a magyarokra, mint bármely más európai nemzetre nézve. A magyarok gazdag anyagot fognak találni a tanulmányozás rendjén nemzeti eredetük, szokásaik, viseletük és nyelvük kutatása szempontjából, meg azután azért is, mivel a szanszkrit nyelv, valamint több indiai nyelv szerkezete is nagyon hasonló a magyaréhoz.“ A magyar — szanszkrit nyelvrokonságot Csoma szerint a két nyelv egybevetése és magyarországi földrajzi neveknek a szanszkritből való magyarázhatósága bizonyítja. Noha Csoma e vélekedésében újra a fellejzáró ábrándok világába tévedt, józanságára jellemző, hogy mikor e gondolatkörre vonatkozó véleményét egyik tudós angol ismerősének előadta, és ez maga ösztökélte elmélete közzétételére, Csoma elzárkózott a megfogalmazásnak és a közzétételnek még a gondolatától is.

7. A kételyes józanság mellett az emberi élet végességének tudata is figyelmeztethette Csomát arra: itt az ideje felhagyni a mellékutakon bolyongás révedezésével és előre haladni az évtizedekkel előbbi tervek valóra váltása felé. Már élete hatodik évtizedének vége felé járt, mikor 1842-ben az őshaza felfedezésének olthatatlan vágyától hajtva s az ősmagyarásra vonatkozó újabb irodalmi adatok felfedezésében reménykedve, Tibet fővárosa, Lassa felé vette útját. A tibeti szent helyen csak rövid ideig akart tartózkodni. Főcélja az volt, hogy a Kína nyugati vidékén tanyázó jugarokat, az ujur-törökök maradványait keresse fel. A hazájából való elindulása óta eltelt több mint két évtized alatt melengedett tervének valóra váltására vezető útján 58 éves korában csak a minden emberi célkitűzés és nagyratörés kérlelhetetlen, végzetes akadálya, a halál előtt torpant meg a testben és lélekben egész életében, utolsó útján is kemény, fáradhatatlan és rettenthetetlen kutató.

A darzsilingi sír aztán a váltóláztól halálba gyötört testtel együtt a jugar-kutatásnak, az őshaza, illetőleg az ősrokonok felfedezési vágyának is temetője lett.

8. De annak ellenére, hogy ilyen tragikus hirtelenséggel hanyatlott el e józanságában is mindegyre a tudományos feltevések ábrándvilágában tévedező lélek, úgy járt, mint az a középkori alkimista, aki aranykereső mohóságában varázslatoskodva az ördögi érc helyett annál jóval értékesebb felfedezéseket tesz a szervetlen világ összefüggéseinek végtelen birodalmában.

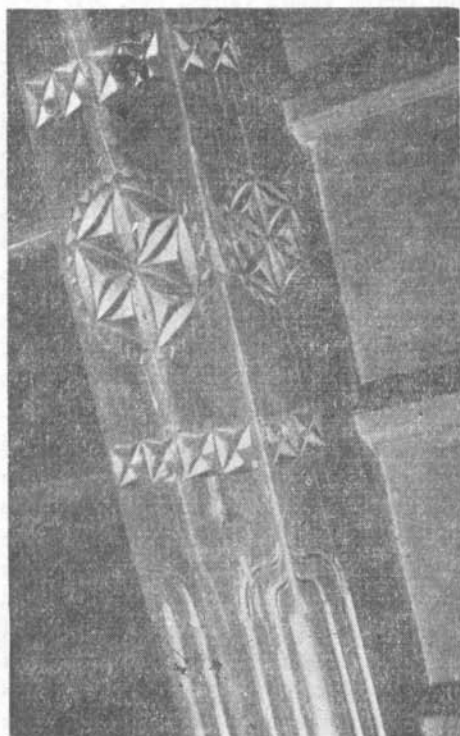
A magyar nép és a magyar nyelv eredetének múlt század közepi végleges tisztázódása óta tudjuk, hogy Körösi Csoma Sándor az őshaza és a rokon népek, nyelvek keresésében téves úton indult el. Olyan úton, mely őt nem a valóság, hanem az ábrándok világába vezette. Mégis élete, tudományos kutatása nemcsak hogy nem volt meddő, ellenkezőleg: egyfelől az egyetemes tudományosság, másfelől a magyar tudomány történetében olyan jelentős szolgálatokat tett, amelyek

feleltetik életének más irányú tévelygéseit. Nevét a tudománytörténetben két vonatkozásban is a halhatatlanság fénye ragyogja be.

Nemzetközi vonatkozásban Kőrösi Csoma Sándort a tibeti nyelvtan és a tibeti szótár megjelenése óta a tibeti filológia megalapítójaként tartják nyilván, hiszen elsőként tette lehetővé a tudományosság számára a tibeti nyelvi rendszer, szókinés megismerését, a tibeti írás sajátosságaiban való tájékozódást és Tibet irodalmának az ázsiai irodalmakhoz való viszonya tisztázását.

E nemzetközi jelentőségen túl a magyar tudánypolitika vonatkozásában is jelentősek Kőrösi Csoma Sándor érdemei. Ő mutatott ugyanis utat a széles látókörű, átfogó kitekintésű magyar őstörténeti kutatás és egyben szoros szálakkal az őstörténeti kutatáshoz kapcsolódó keletkutatás felé. Az az út, amelyen ő elindult, ilyen értelemben — a tévesnek bizonyult feltételezés ellenére is — helyes, járható út volt. A széles látókörű keletkutatás biztosítja ugyanis azt, hogy a magyar őstörténeti kérdéseket ne elszigeteltségükben, hanem az összes, a magyar őstörténetben szerepet játszó népek egykori történetének nagy összefüggésében szemlélhessük. Kőrösi Csoma Sándor kutatói magatartása a szűkkeblű nemzeti elzárkózás helyett minden időben a magyarsággal egykor sorsközösségben élő népek őstörténetében, ősi műveltségében való elmélyülő tanulmányozás szükségességére ösztökél.

Az ábrándok távoli, fátyolosan csillogó, csalóka világából így vezet éppen Kőrösi Csoma Sándor iránymutatása nyomán az út a valóság közelben fehérülő csúcsai felé.

*Bartha Árpád
művészfotója*